

MİMARLIK VE KENT: NESNELERARASI BİR ESTETİK KARŞILAŞMA*

 Halide İrem ERKAN KAYA^a

 Belkıs ULUOĞLU^b

Öz

Mimarlık ve kent ilişkisi ağırlıklı olarak kent üzerinden okunmuş ve bu çerçevede kentin katmanlı ve karmaşık ilişki ağlarıyla kurulu yapısı çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşım, mimarlık ve kent arasındaki karşılıklı etkileşimin potansiyelini yeterince ortaya koyamamakta ve kentteki mimarlığın disiplin olarak boşluğunun artmasına neden olmaktadır. Mimarlık ve kent arasındaki karşılıklı etkileşim, birbirlerini nasıl etkilediklerini ve nasıl evrildiklerini anlamamızı sağlayan bir araştırma alanı sunar. Bu çalışma mimarlık nesnesinin bir büyük nesne olarak kentle nasıl karşılaştıkları ve bu karşılaşmalarda mimarlığın rolünün nasıl tanımlandığı sorusu etrafında şekillenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, mimarlık ve kentin karşılıklı ilişkisi üzerine kurulu yeni bir tartışma başlatarak kenti mimarlık bağlamında düşünmek için zemin oluşturmaktır. Bu doğrultuda Graham Harman'ın Nesne Yönelimli Ontolojisi'nde tanımlanan, nesnelere ilişkide gerçekleşen bilişsel bir etkinlik olarak estetik karşılaşma, mimarlık ve kent karşılaşmalarını çözümlenmek için kuramsal model olarak temel alınır. Harman'ın özerk nesne anlayışını takip ederek, mimarlık ve kentin bağımsız varlık alanları içinde, nitelikleri aracılığıyla aralarında gerçekleşen karşılaşmalara odaklanılmıştır. Mimarlık literatüründe yer alan ve kenti ele alan metinler bilişsel bir sürecin ürünü olup estetik karşılaşmanın kendisi olarak tanımlanmıştır. Eisenman'ın "The City of Artificial Excavation" ve Koolhaas'ın "Bigness, or the problem of Large" metni örneklem alanı olarak seçilmiştir. Metinlerde yer alan mimarlık ve kentin niteliklerini tanımlayan ifadeler çözümlenerek, birbirleri üzerindeki etkisi ortaya çıkarılmış böylece estetik karşılaşmanın nasıl gerçekleştiği sorusuna yanıt aranmıştır. Sonuç olarak kenti tanımlayan niteliklerin mimarlık içinde yeniden değerlendirilerek bir tasarım stratejisine dönüştürülmesiyle mimarlığın kentin karmaşık yapısının içinde kendisini var edebileceği, bir yandan da kendi nitelikleri ile kenti kuran ve şekillendiren parametrelerden biri olarak varlık gösterebileceği ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mimarlık ve kent ilişkisi, Nesne yönelimli ontoloji, Nesnelerearasılık, Estetik karşılaşma.

* Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü " Mimarlık - Kent İlişkisi Bağlamında Mimarlığın Sınır Aşımı" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

^a Doktora Öğr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık, kayah16@itu.edu.tr

^b Prof. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık, uluoglub@itu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 13.03.2024, Makale Kabul Tarihi: 26.04.2024

ARCHITECTURE AND THE CITY: AN AESTHETIC ENCOUNTER BETWEEN OBJECTS

Abstract

The relationship between architecture and the city is predominantly interpreted through the city, where the city's complex, multi-layered networks are analyzed. This perspective does not fully capture the reciprocal impact between architecture and the city, increasing disciplinary void of architecture within urban contexts. This dynamic is crucial for understanding their mutual influence and co-evolution. The study explores how architecture, as a significant object, encounters the city in its evolving relations and defines its role through these interactions. The study aims to initiate a new discussion on the mutual relationship between architecture and the city, creating a basis for rethinking the city in the context of architecture. In this respect, aesthetic encounter, as a cognitive activity that emerges in the relationship between objects, defined in Graham Harman's Object-Oriented Ontology, is taken as a theoretical model for analyzing architecture and urban encounters. The study focuses on how architecture and the city, following Harman's notion of object autonomy, engage through their inherent qualities within their separate existences. Texts produced within architectural literature that address the city are defined as aesthetic encounters. Eisenman's "The City of Artificial Excavation" text and Koolhaas's "Bigness, or the problem of Large" text were selected to form the sample area in this study. Dissecting texts that describe both entities, their mutual impacts are elucidated, exploring the nature of aesthetic encounters. The study concludes that reinterpreting urban qualities within architectural design reveals how architecture can assert itself amidst the city's complexity and become a defining force in shaping urban life.

Keywords: Relationship between architecture and city, Object oriented ontology, Interobjectivity, Aesthetic encounter.

Giriş

Mimarlık, özünde ilişkisel nitelik taşır; bu, hem iç yapısal düzenlemeleri ile biçim ve mekânın oluşumunu yönlendiren kurallar ve paradigmlar bağlamında, hem de yerleşim ve kullanım biçimleri ile kültürel ve fiziksel çevreyle kurduğu etkileşimler çerçevesinde kendini gösterir. Mimarlığın ilişkisel yapısı kentte, aralarındaki ilişkinin dinamiği çerçevesinde her zamankinden daha belirgindir. Bu bağlamda mimarlık ve kent ilişkisi ağırlıklı olarak kent üzerinden okunurken, kentin katmanlı ve karmaşık ilişki ağlarıyla kurulu yapısı çözümlenmeye çalışılır. Kentleri karakterize eden sosyal, kültürel, ekonomik, politik parametrelerin mimarlık söylemine ve gündemine etkin bir şekilde dahil edildiği görülmektedir. Bu dahil olma hali sonucunda mimarlık kendisini ekonomik olgunun bir sonucu ve/ya bir birleşeni, sosyal ve kültürel süreçlerin bir aracı olarak konumlandırma eğilimi gösterir. Dolayısıyla mimarlığın düşünsel ve fiziksel üretimini kentin bilgi alanı üzerinden gerekçelendirilmesi, kendi özgül işleyişine yönelik ilgisinin azalmasına ve kentteki disiplin olarak boşluğunun artmasına neden olur.

Mimarlık ve kent, özgül varlık alanlarına sahip olmalarına karşın, birbirleriyle kesişen ve etkileşim içinde olan karmaşık bir ilişki ağı oluştururlar. Aralarındaki dinamik ilişki mimarlık ve kentin birbirlerini karşılıklı olarak şekillendirdiği ancak bu etkileşimin her iki alanı da tamamen tanımlayamadığını ortaya koyan diyalektik bir süreci ifade eder. Mimarlık nesnesi kentin fiziksel gerçekliğinin bir bileşeni olarak işlev görse de kent mimarlığın sınırları içinde tanımlanamayacak kadar geniş etki alanına sahiptir. Bunun yanında mimarlık, kentin yapıları çevresini tanımlamanın ötesinde, kentsel çevrenin değişen yapısına dair

bir söylem de üretir. Ayrıca kentler mimari nesnelere için tanımlayıcı bağlamlar sağlar ve bu bağlamlar değiştiğinde onları oluşturan nesnelere de değişir. Zaman ve mekânın farklı noktalarında üretilen mimarlık nesnelere bir araya gelmesiyle, kentler eş zamansız bir değişim süreci içerisinde biçimlenir. Ancak mimarlık ve kent arasındaki ilişkide yaşamı şekillendiren süreçler, kurallar ve değerler sistemi gibi maddi olmayan bileşenler fiziksel gerçeklikle birlikte işler. Kentlerin tarihi, etik değerleri, yasaları, sosyal değerleri ve kültürel yapıları gibi unsurlarla etkileşimde bulunan mimarlık nesnesi bu karşılaşmalar neticesinde kendi etik, politik ve sosyal boyutlarını sorgular. Bu nedenle, kentler mimarlık nesnesinin hem biçim ve mekâna ait niteliklerini hem de estetik, işlevsel ve etik niteliklerini ve bu niteliklerin birbirleriyle olan ilişkilerini sergileyen bir sahne haline gelir. Bu sahne hem mimari nesnelere hem de kentsel dokunun karşılıklı etkileşim ve dönüşümünü destekler ve şekillendirir. Bu karşılıklı etkileşim, mimarlık ve kentin birbirlerini nasıl etkilediğini ve birlikte nasıl evrildiklerini anlamamızı sağlayan bir araştırma alanı sunar.

Bu bağlamda bu çalışma mimarlık ve kent arasındaki ilişkide yaşanan karşılaşmaların nasıl gerçekleştiğine odaklanır. Mimarlık nesnesinin bir büyük nesne olarak kentle, sürekli olarak değişen ve dönüşen ilişkilerinde, yeniden ve yeniden nasıl karşılaştıkları ve bu karşılaşmalarda mimarlığın kentteki rolünün nasıl tanımlandığı sorusu bu çalışmanın etrafında geliştiği sorunsaldır. Bu sorunsal bağlamında çalışmanın amacı, mimarlık ve kentin karşılıklı ilişkisi üzerine kurulu yeni bir tartışma başlatarak kenti mimarlık bağlamında yeniden düşünmek için bir zemin oluşturmaktır. Bu doğrultuda çalışmanın kuramsal altyapısı Graham Harman'ın (2019, s.55; 2020, s.67) Nesne Yönelimli Ontoloji'sinde (NYO) yer alan estetik karşılaşma olgusu üzerine kurulmuştur. Nesnelere arasında nitelikleri aracılığıyla gerçekleşen estetik karşılaşma, mimarlık ve kentin özerk birer nesne olarak nitelikleri aracılığıyla gerçekleşen karşılaşmalarını çözümlenmek için kuramsal model olarak belirlenir. Bu doğrultuda öncelikle çalışmada mimarlık ve kentin nesne olma durumu tartışılmıştır ki bu hem mimarlığın kendi varlığını anlama girişimi hem de bu bağlamda kentle ilişkisinin yeniden tanımlanması için önemlidir. Daha sonra mimarlık literatüründe yer alan ve kenti mesele edinen metinler bilişsel bir etkinliğin ürünü olup estetik karşılaşmanın kendisi olarak tanımlanmıştır. Mimarlık ve kentin arasında yaşanan estetik karşılaşmanın nasıl gerçekleştiği nesnelere ve nitelikler arasında yaşanan gerilimin mimarlık ve kenti nasıl şekillendirdiği metinler aracılığıyla ortaya çıkarılmıştır.

A. NYO'DA NESNE TEORİSİ VE ESTETİK KARŞILAŞMA

NYO'da nesne insan bilincine ve birbirlerine indirgenemeyen bağımsız varlıkları ve insan zihni dışında, kendi gerçeklikleri çerçevesinde birbirleriyle etkileşimde bulunan özerk yapıları ile tanımlanır (Harman, 2011a, s.90). Nesnenin bu konumu ya da nesneye bu şekilde yaklaşmak yakın tarihten itibaren mimarlık da dahil olmak üzere özellikle felsefe, çağdaş sanat, ekoloji ve çevre çalışmaları, edebiyat ve kültürel çalışmalar, yapay zekâ ve teknoloji gibi alanların nesnelere üzerine düşünmek için başvurdukları bir bakış olarak çalışmalarda yer edinir. Bu çalışma temel olarak Harman'ın nesne teorisinde tanımladığı nesnelere arasında kurulan estetik karşılaşmaya¹ odaklanmaktadır. Estetik karşılaşma nesnelere ve

¹ Felsefede estetik deneyim, bir sanat eseri veya doğal bir objeyle karşılaştığında bireyin yaşadığı duygusal ve bilişsel süreçlerin bütünü olarak açıklanır. Graham Harman'ın özgün tanımlamasında estetik deneyim: nesnelere ilişkilerin

nitelikler arasında yaşanan gerilimde ortaya çıkar (Harman, 2020, s.82). Dolayısıyla öncelikle NYO'da nesne teorisini açıklamak önemlidir.

Harman'ın teorisi dünyadaki her şeyin bir şekilde bir "nesne" olduğunu ve nesnelerin var olan en evrensel şey olduğunu öne sürer. Nesne gündelik kullanımdaki fiziksel, kalıcı, katı, insan dışı, cansız olana işaret edenin aksine geniş bir anlamda kullanır (Harman, 2020, s.60). Harman bu derece kapsayıcı bir nesne tanımı yapabilmek için düz ontolojiye olumlu anlamda başvurur. NYO düz ontoloji terimini De Landa ile aynı anlamda kullanarak "farklı nesne türlerinin tamamen farklı ontolojiler gerektirdiğini varsaymak yerine, başlangıçtaki tüm nesneleri aynı şekilde ele alan bir ontolojiye atıfta bulunur" (Harman, 2020, s.63). Harman'ın modern felsefede eleştirdiği, Hume ve Kant'tan beri insanın her şeyi yapmaya muktedir olduğu (uzaya mekik fırlatması, atomu parçalaması, genetik kodu kırması gibi) görüşü, cansız olan üzerinde varoluşsal üstünlük kurma ön kabulünü beraberinde getirir. Düz ontoloji ile varlık düzlemindeki bu hiyerarşik düzen, varlıkların farklılıklarını devam ettirerek hemzeminleştirilmiş bir düzlemde değerlendirmenin önünü açar. Dünyanın ikiliklerle kurulu klasik teoriler tarafından desteklenen doğa ve kültür, zihin ve beden, özne ve nesne, soyut ve somut, madde ve ruh ayrımını göz ardı eden bu düşünceyle birlikte maddi olan edilgen ve eylemsiz olmaktan çıkarılarak ilişkiye dahil olan dinamik biçimler halini alır. Mimarlığın geleneksel ikiliklerin bir aradalığı üzerine kurulu yapısı düşünüldüğünde NYO'nun mimarlık içerisinde yaşanan gerilimler karşısında özel bir önemi bulunmaktadır.

NYO içinde bir varlığın nesne olarak kabul edilmesinin şartı, onun her iki yönde de indirgenemeyen bir niteliğe sahip olmasıdır: "bir nesne parçalarından fazlası, etkilerinden azdır." ² Başka bir ifadeyle, bir nesne, tamamen bileşenlerine ya da diğer şeylere olan etkisine indirgenemeyen bir varlıktır (Harman, 2020, s.54). Nesneyi bileşenlerine veya niteliklerine eşdeğer görmek nesnenin her türlü "altını kazar (undermining)". Harman'a (2013, s.46) göre şeylerin üzerimizdeki ya da birbirlerinin üzerindeki etkilerine indirgeyen, onların bu etkilerinin ötesinde herhangi bir aşırılığını ya da fazlalığını yadsıyan ise "üstünü kazma (overmining)" teorileridir. Nesneleri bu şekilde indirgemek Harman'ın ikili kazma (duomining) olarak tanımladığı bir stratejidir. Ancak NYO'ya göre nesnelere hem bileşenlerinin altında hem etkilerinin üstünde bir fazlalığa sahiptir. Ne altı kazılmış ne de üstü kazılmış nesne, nesnenin kendisi değildir (Harman, 2020, s.59-60).

Nesneler, hem bizden hem de diğer varlıklardan (birbirlerinden de dahil) bağımsız, belirli niteliklere sahip bütüncül varlıklardır (Harman, 2011c, s.22). Tüm nesnelerin nedensel bir arka planı ve

merkezde olduğu bir yaklaşımı temel alır. Harman'ın estetik teorisini benimseyen bu çalışmada nesne olarak mimarlık ve kent karşılaşmalarını vurgulamak adına "estetik karşılaşma" olarak kullanılmıştır.

² Harman'ın su örneği meseleyi anlamak için bir yol olabilir: Sadece hidrojen ve oksijen arasındaki bir ilişkiden oluştuğu için suyun özerk varlığını inkar etmek yanlış olur. Bunun iki nedeni vardır: (1) Suyun iki element arasındaki bir ilişkiyi içermesi, onun diğer her şeyle de ilişkili olduğu anlamına gelmez. Suyun hiçbir anlayışı ya da kullanımı, hatta onunla kör nedensel etkileşim bile onun gerçekliğini kavrayamaz; su, dünyadaki başka herhangi bir şey üzerindeki etkilerinden daha fazla bir şeydir. Ve dahası: (2) Su, hidrojen ve oksijen arasındaki içsel ilişkiyle bile açıklanamaz, çünkü bu bileşenleri çeşitli şekillerde aşar; en bariz olanı, bileşenlerinin her ikisi de ateşi körükleyebildiği halde suyun ateşi söndürmesidir (Harman,2022b, s.100).

çevreleriyle sayısız etkileşimi olsa da bağımsız varlıklarını korurlar. NYO ister altını kazma ister üstünü kazma ile indirgeyerek olsun nesnelere özerk varlıklar olduğu görüşüne karşı yapılan her türlü müdahaleye karşı çıkar. Bu bağlamda, günümüzün genel entelektüel ortamı, dinamik bağlantıların statik maddeye olan üstünlüğüne duyulan ilgi nedeniyle ilişkisel olana karşı bir tutum sergiler. Burada ilişkisellik, statik özerk varlıkların yerine süreç ve ilişki savunucuları olarak nitelendirilmektedir. Nesne odaklı felsefenin iddiası, ilişkilerin nesnelere üzerindeki üstünlüğünün artık özgülleştirici bir düşünce olmadığıdır, çünkü nesnelere insanlar ve birbirleri üzerindeki pragmatik etkilerine indirgediği düşünülmektedir.

Şimdiye kadar nesne teorisini nesnelere nasıl ele alınmaması gerektiğini üzerinden anlamaya çalıştık. Öyleyse NYO'nun nesnelere ele almak için başvurduğu yöntem nedir? Bu noktaya değinmek için Harman nesnelere ilişkin bilgilerimizi onların kavranamaz gerçekliklerinden ayırmakla başlar. Nesne yönelimli felsefi bakışı benimseyen filozoflardan biri olan Levi R. Bryant da Harman'ın bu görüşünü paylaşır. Bryant'a (2011, s.18) göre nesnelere varlığı, nesnelere hakkındaki bilgilerimizden farklı bir konudur. Bu nedenle nesneye yaklaşmak için bilgiden başka bilişsel yöntemlere ihtiyaç vardır (Harman & Weir, 2021, s.71). NYO da nesnelere bir şekilde odağa getirilen, buna rağmen onları iki kazma yönüne indirgemeyen, bilgi içermeyen biliş biçimlerinin eş zamanlı varlığı kabul edilir. Bu noktada Harman bilişsel bir etkinlik olarak nesnelere ve nitelikler arasında yaşanan estetik karşılaşmayı öne sürer.

Harman estetik³ ile kavramın Yunancadaki kökeninin anlamından farklı, nesnelere ile bizzat nitelikleri arasındaki ilişkilerin araştırılmasından ortaya çıkan bilişsel bir deneyimi kasteder (Harman, 2022a, s.17). Harman estetiği kelimenin tam anlamıyla "ilk felsefe" olarak ele alan ontolojik bir çerçevedir. Estetik, sadece sanatla sınırlı olmayıp, bireylerin ve toplumun duyuşsal deneyimleri ile fiziksel ve sosyal yaşam arasındaki ilişkileri kapsayan daha geniş bir boyuta ulaşır. Bu gelişmeyle birlikte estetik, politik ve sosyal alanlarda da insan etkinliklerinin temel bir unsuru olarak önem kazanır ve bu bağlamda daha geniş bir sorumluluk alır (Gage, 2019, s.5).

Estetik karşılaşmanın nasıl gerçekleştiğini anlamak için öncelikle nesne ve onun nitelikleri arasındaki ilişkinin NYO'da ele alınışıyla başlanabilir. NYO'nun nesne teorisinde bir şey ister iç bileşenleri ile altını kazma, ister dış görünür etkileri ile üstünü kazma açısından açıklansın, bu seçeneklerin hiçbirinin bize nesnenin kendisini vermediği açıkça görülmektedir. Bu bir nesne ile kendi nitelikleri arasında bir yarıklık, şeylerde bir çatlak olduğu anlamına gelir ki NYO'nun dayandığı temel ilkelerden biridir (Harman, 2019, s.53). NYO'ya göre dünyadaki tüm hareketin ve durgunluğun kaynağı nesne ve nitelikler arasındaki etkileşimle açıklanabilir. Ampirist düşünürlerin nesnelere niteliklerin toplamına eşit olduğu "nitelikler demeti" görüşünün aksine NYO'da nesnelere ve nitelikler arasındaki bağlantı sıkı olmayan bir biçimde ele alınır. Husserl'le başlayan ve devam eden fenomenolojik gelenekte

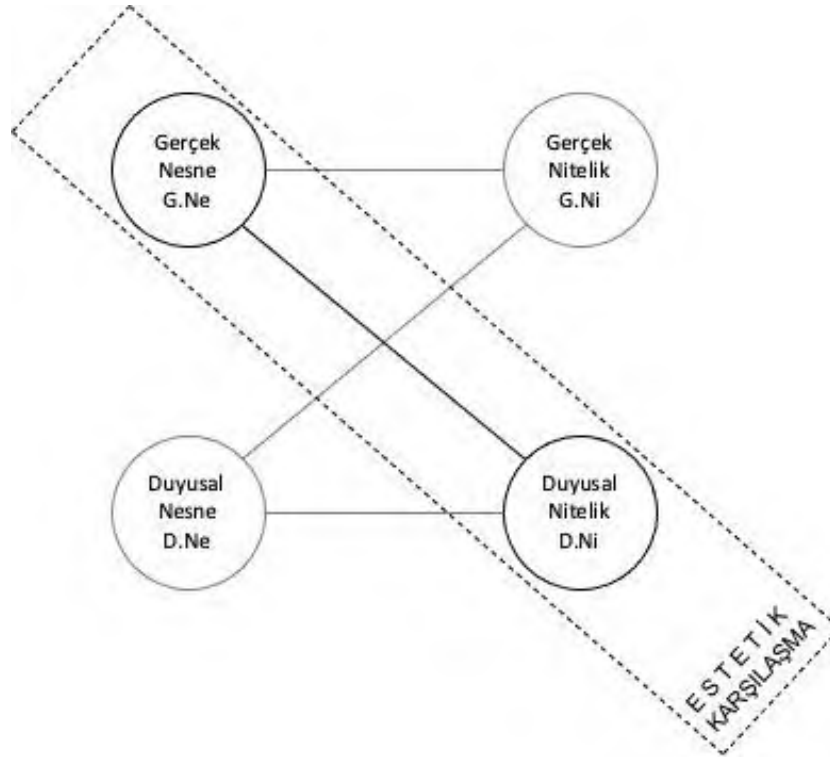
³ Estetik terimi, Alexander Gottlieb Baumgarten'in 18. yüzyıldaki çalışmalarıyla ortaya çıkmış ve Immanuel Kant tarafından genişletilmiştir. Bu terim, yalnızca filozoflar tarafından değil sanatçılar, küratörler, müzisyenler ve eleştirmenler tarafından da iki bin yıllık süre zarfında çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Estetik, söylemsel bağlamına bağlı olarak oldukça değişken anlamlarda kullanılmıştır. Bu terim ve onunla ilişkilendirilen söylem, bugün sanat tarihi, sanat eleştirisi, felsefe ve mimarlık teorisi gibi akademik alanlarda farklı biçimlerde kullanılmaktadır. Bu çeşitlilik nedeniyle, terim görsel güzellikle ilgili tüm endişeler için popüler kültürde olan genel kullanımından çok uzaktır.

olduğu gibi nesne ve onun değişen nitelikleri arasında yarıklar olduğu kabulünü benimser. Bir nesneye ait nitelikler bize o nesne hakkında bazı bilgiler sağlasa da onun ontolojik doğasını tanımlama konusunda eksik kalır.

NYO'da, hem nesnelere hem de niteliklere, gerçek ve duyuşsal olarak tanımlanan iki temel kategoride var olurlar ve bu iki kategori arasındaki etkileşimler üzerinden birbirleriyle ilişki kurarlar. Hiçbir içselliği bulunmayan duyuşsal nesnelere, sadece deneyimlerimizle ilişkilendirilerek yalnızca bazı gerçek nesnelere aracılığıyla var olurlar (Harman, 2011c, s.49). Duyuşsal nesnelere (DNe) bilinç faaliyetlerimizle ilintili olarak var olurken, Gerçek nesnelere (GNe) insan zihninin onları algılamasına ya da düşünmesine bakmaksızın var olurlar (Harman, 2020, s.138). Duyuşsal nitelikler bir nesnenin farklı zamanda ve mekânda ona ait olan deneyimlediğimiz değişken nitelikleridir. Duyuşsal nitelikler duyuşlar yoluyla bilinebilirken gerçek nitelikler hiçbir zaman duyuşlarla algılanabilecek şekilde tezahür etmez, yalnızca zihinle algılanabilirler (Harman, 2020, s.139).

Gerçek Nesne (GNe), ne insanların teorileri, algıları veya eylemleri ne de doğrudan ilişkiler üzerinden kavranabilir. Gerçek nesnelere başka şeyler üzerinde etki gösterip göstermelerinden bağımsız var olan mutlak bir özerkliğe sahiptir. Gerçek nesnelere doğaları gereği her zaman diğer her şeyden geri çekilirler. Nesnelere geri çekilmesi kavramı, nesnelere her türlü doğrudan algılanabilir veya kavranabilir olmaktan kaçınan özelliklerini ifade eder. Harman, nesnelere özlerinin hem insan algısı hem de diğer nesnelere olan etkileşimler aracılığıyla tam anlamıyla erişilemez olduğunu savunur. Bu teori, nesnelere kendi iç gerçekliklerine sahip olduğunu ve bu gerçekliklerin her türlü dışsal tanımlamadan bağımsız olarak var olduğunu öne sürer (Harman, 2002, s.169). NYO gerçek nesnenin ve gerçek niteliklerin doğrudan erişilebileceği fikrine karşı çıkar, gerçeğe yalnızca dolaylı yollarla ulaşabileceğini savunur. Gerçek nesnelere daha ziyade daima geri çekilmiştir. Duyuşsal nesne ve duyuşsal nitelikler insan ya da başka bir varlık fark etmeksizin gerçek nesneyle birlikte var olurken, gerçek nesne ve gerçek nitelikler bağımsız bir biçimde var olurlar (Harman, 2020, s.82).

Harman, nesnelere ve nitelikler arasındaki ilişkiyi izole edilmiş birimler olarak değil, aralarında oluşan gerilimler üzerinden inceler. Bu bakış açısıyla, estetik karşılaşma, gerçek nesne ile duyuşsal nitelik arasındaki etkileşim sürecinde gerçekleşir. Nesne Yönelimli Ontoloji'de (NYO), 'gerçek' ve 'duyuşsal' olarak sınıflandırılan iki tür nesne ve nitelik, olası tüm kombinasyonlarıyla ele alındığında, nesnelere ve nitelikler arasında dört farklı gerilim türünün var olduğu belirtilir: Gerçek Nesne ile Gerçek Nitelik (GNe - GNi), Gerçek Nesne ile Duyuşsal Nitelik (GNe- DNi), Duyuşsal Nesne ile Duyuşsal Nitelik (DNe-DNi), ve Duyuşsal Nesne ile Gerçek Nitelik (DNe-GNi). Bu dört katmanlı yapı, NYO'nun geniş bir yelpazedeki araştırma alanlarında uyguladığı metodolojinin temelini oluşturur (Harman, 2020, s.213). Şekil 1 'de Harman'ın nesnelere ve nitelikler arasında kurulan dörtlü diyagramı ve estetik karşılaşma eksenini görülmektedir. Bu çalışmada, estetik karşılaşmanın eksenini oluşturan GNe-DNi gerilimine odaklanılmıştır.

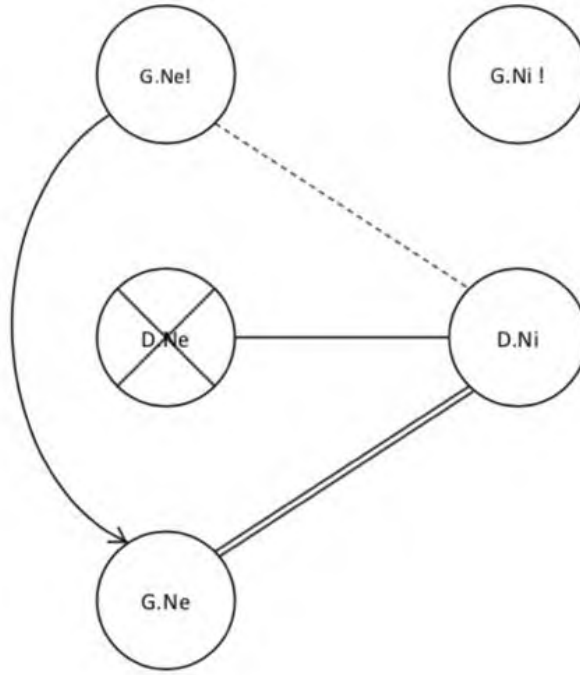

Şekil 1. Harman'ın nesnelere ve nitelikler arasında kurulan dörtlü diyagramı ve estetik karşılaşma eksenini (Harman, 2020, s.82).

GNe-DNi ekseninde ortaya çıkan estetik karşılaşma gündelik deneyimin seyrinde ortaya çıkmaz. Çünkü gündelik deneyimin nesnelere bir andan diğerine değişen bir dizi nitelik taşıyan duyu nesnelere ve çoğu durumda, duyu nesnelere özel bir gizem yoktur. Ancak "özel bir çekicilik ya da cazibeye" işaretlenen belirli deneyimlerde ya da duyu nesnelere estetik sunumunda farklı bir şey olur. Harman sanatın içgüdüsel olarak duyu nesnelere ile duyu nitelikler (DNe-DNi) arasındaki olağan ilişkiyi, duyu niteliklerle gerilim halindeki gerçek bir nesnenin cazibesine (GNe-DNi) dönüştürebilen bir yol olarak görür (Harman, 2022a, s.30). Sanat gerçek nesnelere (GNe) dediğimiz şeylerle onların duyu nitelikleri (DNi) arasında bir yarığı etkinleştiriyor olarak tasavvur edilir. Ancak Harman metaforun, nesnelere birbirleriyle dolaylı ilişkisini konuşmanın en iyi yollarından biri olduğunu öne sürer. Bu konuda İspanyol filozof José Ortega y Gasset'in bir şiir kitabının önsözüne metafor üzerine yazdığı makaleden büyük ölçüde yararlanır (Harman, 2020, s.76).

Harman Ortega'nın (1975) makalesinde yer alan "servi ölü bir alevin hayaleti gibidir" metaforunu ele alır. Harman'a (2020, s.77) göre metaforda gerçekleşen hem servi hem alevin alışagelmış "sabit imgelerinin" parçalanması ve bir araya geldiklerinde "yeni bir biçim ve yapı" oluşturmaya hazır olmalarıdır. Sonuç olarak, doğrusal olmayan bir anlatımla metafor onu oluşturan sözcüklerin anlamlarının ötesine genişledikçe, benzetilen nesnelere dış nitelikleri ve açık kimlikleri çözülür. Bu durum iki nesne arasında basit bir benzerlikten çok daha derin bir ilişki kurulmasına olanak tanır.

Metafor, bir nesneyi başka bir nesneyle ilişkilendirmenin önünü açarak nesnelere⁴ bir ilişki biçimi tanımlar. Ayrıca metaforun başarılı bir şekilde işlemesiyle "servi ve alevi bir şekilde kaynaştıran yeni bir varlığı deneyimleyebilir" hale gelmiş oluruz (Harman, 2020, s.77). Bu yeni varlık, (servi-nesneyi canlandırmaya çalışan) okur ve alev niteliklerinin kaynaşmasıyla oluşan yeni bir gerçek nesnedir. Serviyi alevle bir araya getiren metafor, önceden var olan nesnelere hakkındaki bilgiyle değil, yeni bir nesnenin üretimiyle ilgilidir.

Şekil 2. G.Ne-D.Ni karşılaşması, estetik karşılaşma gerçekleşirken G.Ne'nin yerini diğer bir G.Ne ben olana bırakması (Harman, 2020, s.85)

Harman, estetik karşılaşmanın gerçekleştiği anlarda, Şekil 2 'de görüldüğü üzere, Gerçek Nesne'nin (G.Ne) yerini başka bir G.Ne olan metaforun deneyimleyene nasıl devrettiğini, Homeros'un "şarap karası deniz" metaforu üzerinden açıklar. İlk etapta, duyuşal niteliklere sahip duyuşal bir nesne ile ilgili sıradan bir durum mevcuttur. Duyuşal nesneye beklenmedik yeni duyuşal nitelikler (şarap karası rengi gibi) atfedildiğinde umulmadık nitelikleri taşıyamayan duyuşal nesne "deniz" sahneden geri çekilir. Görevi yerine getirmek için gizemli bir gerçek nesneye ihtiyaç vardır. Gerçek bir nesne olarak deniz sahneden geri çekildiği için metaforun duyuşal nitelikleri bu durumda geri çekilmeyen tek G.Ne tarafından desteklenir: metaforun deneyimleyeni (Harman, 2020, s.85). Bu durumda metaforda, geri

⁴ Nesnelerearasılık Timothy Morton'un hipernesnelere atfettiği özelliklerden biri olarak, iletişim kuran özneler arasındaki öznelerarasılık terimini ters çevirerek nesnelerearasındaki iletişimi görünür kılmak için kullanılan kavrama referansla kullanılmaktadır. Morton'un nesnelerearasındalığını anlamak adına bambu ormanı ve rüzgar örneğine bakılabilir: "Bambu ormanı, rüzgarı bambuslu bir şeye dönüştüren devasa bir rüzgar çanıdır. Bambu ormanı, rüzgarı acımasızca bambuya bürür; onun basıncını harekete ve sese dönüştürür. Bu bir bambu rüzgarı uçuşudur." (Morton, 2020, s.81)

çekilen denizin yerine geçen ve denizin şarap karası gibi niteliklerini benimseyen okuyucu, bir metot oyuncusu gibi hareket eder (Harman, 2020, s.84).

Metafordaki birincil koşul izleyicinin/okuyucunun estetik aktiviteye temel bir parça olarak dahil olmasıdır. Harman'ın (2022a, s.33) belirttiği gibi, "estetiğin temel birimi ne sanat (ya da mimari) nesnesi ne de ona bakan kişidir; daha ziyade ikisinin tek bir yeni nesne olarak birleşimidir". Dolayısıyla seyirci "eksik nesnenin aktif bir icracısıdır". Estetik birim içindeki bu katılım biçimi teatral bir modelin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Duyusal nitelikler her zamanki duyusal nesnesine ait olmadığı ve bunun yerine tüm erişiminden geri çekilen gerçek bir nesneye aktarıldığında estetik karşılaşma gerçekleşir. Ortadan kaybolmuş gerçek nesnenin yerini duyusal nitelikleri destekleyen yeni gerçek nesne olarak estetik seyirci alır (Harman, 2020, s.213).

B. NESNEYE GERİ DÖNÜŞ: NESNE OLARAK MİMARLIK VE KENT İLİŞKİSİ

Harman'ın estetik teorisi üzerine kurulu metodolojisini takip edebilmek için öncelikle mimarlık ve kenti özerk birer nesne olarak nasıl ele alabiliriz sorusunun gerekliliği belirir. Mimarlık ve kentin nesne olma durumu mimarlığın kentin mimarlık söylem ve pratiğine dahil olmaya başladığı erken yirminci yüzyıldan itibaren başlatılabilir. Modern mimarlık anlayışının kenti ele alış biçimi ve kendini konumlandığı pozisyon, Harman'dan hareketle altını/üstünü kazma girişimi olarak okunmuştur.

Modern Mimarlık için kent, düzen getirilmesi gereken ve kendi nesnesini tasarlarken takındığı tavır ile kentin tasarlanacak büyük bir nesne olmasıdır. Bu görüş doğrultusunda modern mimarlığın kentsel alana izdüşümü tek elden ve bütüncül olarak tasarlanan ideal kent şemaları, nesne olarak kentin altını kazma girişimi olarak yorumlanabilir. Howard'ın Bahçe Kent modeli, Le Corbusier'nin, Ville Contemporaine (1922), Plan Voisin (1925), La Ville Radieuse -Radiant City (1935) projeleri, Frank Lloyd Wright'ın Broadacre City gibi ideal kent şemaları mevcut kentsel durumun yok sayıldığı, katı, sabit ve homojenleştirici geometrik düzenin hakim olduğu ve kentsel alanın tümünü kapsayan rasyonel ve işlevsellik anlayışı içinde üretilmişlerdir. Her ne kadar bu şemalar toplumsal olanı ele alma biçimleri açısından farklılaşsa da kenti oluşturduğu düşünülen parçaları tek tek ele almaları kentin altını kazma konusunda ortak zeminde buluşturur.

Modern mimarlık ve kent arasındaki ilişkide yaşanan mimarlığın toplumsal olana düzen getirebilme gücüne dair inanç bu sefer mimarlık nesnesinin üstünü kazma girişimi olarak okunabilir. Mimarlık burada kendi varlığını etkilerinin çok üstünde olanla eşdeğer kılma girişiminde bulunur. Bu bağlamda benimsediği görüş kentlerin radikal bir biçimde yeniden yapılanmasının sadece kentsel sorunları değil aynı zamanda sosyal sorunları da çözebileceğine dair inancı olmuştur (Fishman, 2016, s.108). Modern mimarlığın kent üzerindeki toplumsal ve fiziksel denetimin aracı ise mekân kurmadaki teknik bilgisi olarak gerekçelendirilir. Teknik bilgiye ve yapma gücüne sahip yasa koyucu (Bauman, 1996, s.12) özne olarak mimar, kentlerin radikal bir şekilde yeniden inşa ederek yalnızca içinde buldukları dönemin kentsel sorunlarına değil toplumsal sorunlarına da çözüm getirileceği fikrinden ilham almışlardır. CIAM'ın Fonksiyonel Şehir başlıklı toplantısı sonucu üretilen Atina Anlaşması'nda yer alan maddelerde şehirlerin kaderini belirleyen mimarlık olduğunu, mimarlığın her şeyin anahtarı olduğu görüşü yer alır (Corbusier, 2009, s.97). CIAM'ın önemli figürlerinden biri olarak Ernest May ve

beraber çalıştığı topluluk, toplumsal ve kişisel hayatın bütün yönlerini kapsayacak, sözcüğün en geniş anlamıyla yeni bir kültür yaratmayı kendilerine görev addetmişlerdir (Heynen, 2011, s.77). Tam bu noktada modern mimarlık kent ile ilişkisinde kendine biçtiği rol olan her şeye muktedir olma hali ile kente olan etkisine indirgeyerek kendi üzerini kazdığı söylenebilir.

Modern mimarlığın değişime ve dönüşüme açık olmayan kusursuz, tamamlanmış nesnesinden içinde bulunduğumuz çağda her türlü dışsal kuvvet tarafından dönüşmeye-biçimlenmeye meyilli bir nesne tanımına geçiş yaşanmıştır. Mimarlığın odağını tekrar nesneye getirmeye çalışan Ruy'a (2012, s.38) göre mimarlığın söyleminde yaşanan "nesneden alana"⁵ kayan görüş sonrasıyla birlikte mimarlık özgüllüğü kaybeder ve kendisi sosyo-kültürel süreçlerin bir aracı, teknokratik sistem ve ağların koşullu bir bileşeni olarak muamele görür. Mimarlık kendi alanı dışında üretileni kolayca kendi bilgi alanına dahil eden ilişkiyel yapısı gereği günümüzde her şeyin yalnızca ilişkiler üzerinden tanımlandığı ve dünyanın bu ilişkilerin toplamını oluşturan bir sistemden ibaret olduğu görüşü üzerinden eleştirilen ilişkisellik çıkmazının içinde kaybolmuştur. İlişkiselliğe atfedilen bu değerle birlikte nesnenin kendi başına bir güç /kuvvet olarak varlığı zedelenir. Bu yüzdendir ki mimarlık kendini "dışsal tikelliklerin kendi içine kıvrıldığı karmaşık bir sistem" (Lynn, 2017, s.56), "...çevresel güçlerin birleşmesi" (Allen, 2017, s.112) ve "bir nesneden çok alana, muhafazadan çok sürekliliğe, ince ayardan çok bulanıklığa dair bir durum" (Hays, 2017, s.441) olarak tanımlamaya başlar. Mimarlığın kontrolü dışındaki güçler tarafından işlenebilmesi için itaatkâr olması gerektiği (Lynn, 2017, s.40) düşüncesi, kendi nesnesi üzerindeki kontrolü kaybettiği yönünde yorumlanabilir. Kendisini çevreleyen kuvvetler altında çözülmeye uğrayan mimarlık bir durum – olay – kaza olarak varlık gösterme eğilimi içindedir. Bu anlayışta kentsel ortam dışsal kuvveti bünyesinde barındıran, mimarlığın olay mahallidir. Ve bu durumda mimarlık ve nesnesi kenti oluşturan kuvvetler arası ilişkinin bir uzantısı olarak varlık göstermesi gerekliliğiyle şekillenir. Bu anlayışla üretilen nesne ancak alanla hemhal olma durumunda başarılı addedilir. Kendi varlığı içinden değil alandan ortaya çıkan bir etki olarak "tam-da-mimarlık-olmayan" (Vidler, 2017, s.304) şey ya da zeminin kendisi üzerinden tanımlanır. Tam da bu bağlamda ilişkiyel sürekli bir geometri imkânı sunan topolojik geometri Frank Gehry, Zaha Hadid, Greg Lynn gibi mimarlar, UNStudio, FOA gibi mimarlık ofisleri tarafından mimarlık yapma modeli olarak kullanılır. Bu model aracılığıyla mimari biçim veri tabanlı, sözde bilimsel ve istatistiksel birtakım parametreler üzerinden gerekçelendirilir. Bu yaklaşımın tasarım stüdyolarında yaşanan epistemolojik dönüşümüne de neden olduğuna dikkat çeken Zeynep Çelik Alexander, Kuzey Amerika'daki mimarlık okullarında yakın zamana kadar öğrencilerin tasarım çalışmalarını açıklamak için tarihsel emsallerin analizlerine başvururken bugün enerji tüketimi üzerine akış diyagramları, beyin taramalarının görüntüleri, ulaşım ağlarının haritaları veya termal dağıtım modelleri gibi çeşitli türdeki verilerin yerini aldığını vurgular (Alexander, 2014, s.24)

Bu çalışmada nesneye dönüş hem mimarlığın kendi varlığını anlama girişimi hem de bu bağlamda kentle ilişkisinin yeniden tanımlanması için gerekli olduğu düşünülmektedir. Mimari nesneye dönüş tarihin şeridini geri sarmaya yönelik bir çağrı olmayıp dolayısıyla ne modern öncesi zamanların ideal

⁵ David Ruy, Stan Allen' nın "Alan Koşulları (Field Condition)" makalesinin mimarlıkta yaşanan nesneden alana söylemi için önemli bir nokta olarak tanımlar.

kompozisyon dengeleri, oran ve ölçek ilişkileriyle tanımlı nesnesine ne de modernin idealize edilmiş nesnesine ulaşma çabası değildir. Peki öyleyse nesnesi geri dönüş nasıl mümkün olabilir? Modern hareketin idealize edilmiş nesnesinden uzak bir anlayışla mimari nesne akışlardan, ağlardan, sürdürülebilirlikten ve politik doğruluktan nasıl özgürleştirilebilir? Dolayısıyla çalışmanın amacı mimarlık ve kent ilişkisi üzerine kurulu yeni bir nesne tartışması başlatmaktır. Bu tartışmayı beslemek ve sorulara cevap bulmak için Harman'dan yola çıkarak nesnelere arasında kurulan estetik karşılaşma kavramı alanın temel taşı olarak ele alınmıştır.

C. MİMARLIK İÇERİSİNDEN YAZILMIŞ KENT METİNLERİ: BİR ESTETİK KARŞILAŞMA

Mimarlık ile kentin dolaylı ilişkilerinden doğan estetik karşılaşma çalışmanın amacı doğrultusunda mimarlık literatüründe yer alan, kenti mesele edinen metinlerde aranmıştır. Metinler bilişsel bir etkinliğin ürünü olarak değerlendirilmiş olup estetik karşılaşmanın kendisi olarak tanımlanmıştır. Estetik karşılaşmanın ayrılmaz parçası olan estetik seyirci bu bakışta duyuşal nesnenin niteliklerinin gerçek nesneye aktarılırken geriye çekilen gerçek nesnenin yokluğunda devreye giren gerçek nesne olarak yazarın kendisidir. Ulaşmaya çalışılan birer nesne olarak ele alınan mimarlık ve kent arasında nitelikleri aracılığıyla kurulan dolaylı ilişkilerin açığa çıkarılmasıdır. Çalışmanın amacı doğrultusunda estetik karşılaşmanın nasıl gerçekleştiği; kentsel niteliklerin nasıl olup da gerçek bir nesne olarak mimarlıkla temas kurduğuna ve(ya) duyuşal bir nesne olarak mimari niteliklerin gerçek bir nesne olarak kentle nasıl ilişkiye girdiği bu çalışmanın örneklem alanını oluşturmak üzere belirlenen iki metin⁶ üzerinden çözümlenmiştir. Bu metinlerden ilki Peter Eisenman'ın 1984 tarihinde yazdığı "The City of Artificial Excavation" adlı Friedrichstrasse'nin Berlin Duvarı'yla kesiştiği alan için katıldıkları 1983 tarihli yarışma projesini anlattığı metindir. Diğer metin ise Rem Koolhaas'ın 1994 tarihinde kaleme aldığı "Bigness, or the problem of Large" metnidir. Bu iki metin mimarlık-kent ilişkisinde iki farklı karşılaşma biçimini içerdiği için seçilmiştir.

Metinler aracılığıyla estetik karşılaşmanın deşifre edilmesi amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizine başvurulmuştur. İçerik analizi, metinler veya diğer yazılı kaynaklardan geçerli sonuçlar elde etmek amacıyla kullanılan bir araştırma metodudur (Krippendorff, 2004). Creswell'in (2014, s.516) vurguladığı gibi, içerik analizinde süreç veri içindeki belirli kavramların kodlanması bu kodların ilgili kategoriler altında sistematik olarak tanımlanması ve sınıflandırılması olarak işler. İçerik analizi, metinler biçimindeki verilerden anlam çıkarmanın bir yoludur (Hsieh & Shannon, 2005). Öncelikle duyuşal nesneye ait duyuşal niteliklerin açığa çıkarılması gerekir ki bu metnin içeriğine göre mimarlık veya kent olabilir. D.Ni burada ilk kategori olarak belirlendikten sonra duyuşal nitelikleri tanımlayan kavramlar çözümlenerek kodlanır. Daha sonra açığa çıkarılan bu kavramların G.Ne'ye aktarılırken G.Ne'nin geri çekilmesi ile birlikte devreye diğer bir G.Ne olan metnin yazarı girer ki duyuşal nitelikleri kendi üzerine alarak işleme tabi tutar. Nasıl işleme tabi tutulduğunu anlamamızı sağlayan kavramlar çözümlenerek kodlanır ve ikinci kategoriye oluşturur. Kavramları tek başına metnin bağlamından bağımsız ele almak anlam açısından kopukluğa neden olacağı düşünülmüş olup kavramın

⁶ Çalışmanın üretildiği doktora tezinde çok sayıda metin incelenmiş olup buraya sadece örneklem alanı oluşturması için iki metin seçilmiştir.

etkileşimde olduğu kelime/cümle/cümlecik yapısına ve kavramın metnin içindeki bağlamına yer verilmiştir.

Mimarlık ve kent arasında yaşanan karşılaşmalara bakan bu çalışmada metinler çözümlenirken belirlenen kategoriler her ne kadar mimarlık ve kenti ayrıştırıyor gibi gözükse de amaç öncelikle mimarlık ve kentin niteliklerini tanımlayan kavramların açığa çıkarılmasıdır. Bu durum birbirleriyle nitelikleri aracılığıyla ilişkilenen, aralarında yaşanan karşılaşmanın hangi kavramlar aracılığıyla gerçekleştiği anlamaya doğru bir ön hazırlık sürecidir. Dolayısıyla çözümlene yapılıırken niteliklere dair kavramlar önce ortaya çıkarılıp sonra aralarında yaşanan karşılaşmanın nasıl gerçekleştiğini anlamak adına tekrar çarpıştırılır.

Tablo 1. 19.Yüzyılın son çeyreğinden günümüze kadar olan tarih aralığı içinde mimarlık literatüründe yer alan kent metinleri

Tarih Aralığı	Yazım Tarihi	Metnin Yazarı/ Mimar	Türü	Metin Adı
1880-1930	1889	Camillo Sitte	Kitap	The Art of Building Cities: City Building According to Its Artistic Fundamentals
	1898	Ebenezer Howard	Kitap	Garden Cities of To-morrow
	1904	Tony Garnier	Kitap	An Industrial City
	1925	Le Corbusier	Kitap	Şehircilik [Urbanisme]
	1920	Ludwing Hilberseimer	Kitap	Metropolis-Architecture
	1932	Frank Lloyd Wright	Kitap	Disappearing City
1950-1970	1953	Alison -Peter Smithson	Makale	An Urban Project: Golden Lane Housing. An Application of the Principles of Urban-re-identification
	1957	Alison -Peter Smithson	Makale	Cluster City: A New Shape for the Community
	1960	Kevin Lynch	Kitap	Kentin İmgesi [The Image of the City]
	1965	Christopher Alexander	Kitap	A City is Not a Tree
	1964	Kevin Lynch, Donald Appleyard and John R. Myer	Kitap	The View From the Road
	1966	Aldo Rossi	Kitap	Şehrin Mimarisi [The Architecture of the City]
1970-1980	1971	Reyner Banham	Kitap	Los Angeles: The Architecture of Four Ecologies
	1971	Alan Colquhoun	Makale	The superblock
	1972	Robert Venturi, Denise Scott Brown, and Steven Izenour	Kitap	Las Vegas'tan Öğrenmek [Learning from Las Vegas]
	1972	Kevin Lynch	Kitap	What Time Is This Place?
	1975	Reyner Banham	Kitap	Megastructure: Urban Futures of the Recent Past
	1976	Kevin Lynch	Kitap	Managing the Sense of a Region
	1976	Manfredo Tafuri	Kitap	Radical Architecture and the city
	1976	Oswald Mathias Ungers	Makale	Planning Criteria
	1977	Rem Koolhaas	Makale	Life in the Metropolis or The Culture of Congestion
	1977	Christopher Alexander	Kitap	A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction
	1978	Oswald Mathias Ungers + Rem Koolhaas	Kitap	Cities within the City - Berlin :A Green Archipelago
	1978	Rem Koolhaas	Kitap	Delirious New York: A Retroactive Manifesto for Manhattan
	1978	Colin Rowe ve Fred Koetter	Kitap	Collage City
	1979	Colin Rowe	Makale	The Present Urban Predicament
	1979	Rob Krier	Kitap	Urban Space
1980	Diana Agrest	Makale	City as Place of Representation	

Tablo 1'in devamı.

1980-1990	1980	Peter Eisenman	Makale	Three Texts for Venice - Cannaregio
	1981	Kevin Lynch	Kitap	A Theory of Good City Form
	1981	Bernard Tschumi	Kitap	The Manhattan Transcripts
	1983	Peter Eisenman	Makale	The City of Artificial Excavation – Berlin
	1987	Christopher Alexander	Kitap	A New Theory of Urban Design
	1991	Steven Holl	Kitap	Pamphlet Architecture 13: Edge of a City
1990-2000	1991	Mario Gandelsonas	Kitap	Urban Text
	1994	Bernard Tschumi	Kitap	Event-Cities
	1994	Rem Koolhaas	Makale	Generic City
	1995	Rem Koolhaas	Makale	Whatever happened to urbanism?
	1996	Rem Koolhaas	Makale	Bigness or the problem of Large
	1995	Rem Koolhaas	Kitap	SMLXL
	1998	Mario Gandelsonas	Makale	The City as the Object of Architecture
2000	Lars Lerup	Kitap	After the City	
2000-2023	2000	Bernard Tschumi	Kitap	Event-Cities 2
	2001	Rem Koolhaas	Makale	Junkspace
	2003	Rob Krier	Kitap	Town Spaces. Contemporary Interpretations in Traditional Urbanism
	2006	Teresa Stoppani	Makale	The reversible city: exhibition(ism), chorality and tenderness in Manhattan and Venice
	2009	Steven Holl	Kitap	Urbanisms: Working with Doubt
	2009	Bernard Tschumi	Kitap	Event-Cities 3: Concept vs. Context vs. Content
	2010	Bernard Tschumi	Kitap	Event-Cities 4: Concept-Form
	2014	Pier Vittorio Aureli	Kitap	The City as a Project
	2015	George Baird	Kitap	Writing on Architecture and the City.
	2015	Mark Dorrian	Kitap	Writing on the Image: Architecture, the City and the Politics of Representation
	2017	Lars Lerup	Kitap	The Continuous City: Fourteen Essays on Architecture and Urbanisation
	2023	Peter Trummer	Kitap	The City as a Technical Being: On the Mode of Existence of Architecture

Metinlerdeki estetik karşılaşmanın açığa çıkarılmasında izlenecek yöntem belirlendikten sonra estetik karşılaşma olarak değerlendirilebilme potansiyeli taşıyan metinlerin seçilmesi için öncelikle kapsam ve sınırlılıkların belirlenmesi adına mimarlık literatüründe yer alan kent metinleri incelenmiştir. Modern mimarlık ve kent anlayışının başlangıcı olarak kabul edilen 19. Yüzyılın son çeyreğinden günümüze kadar olan tarih aralığında mimarlık içerisinde üretilmiş yazınsal materyaller Tablo 1'de tarih aralığı, metnin yazım tarihi, metnin yazarı, metnin türü ve metnin adını içerecek şekilde kronolojik olarak sıralanmıştır. Tablo 1'de görüldüğü üzere mimarlık literatürü incelendiğinde kenti ele alan çok

sayıda metin üretilmiş olduğu görülmektedir; ancak, estetik karşılaşma niteliği taşıyanlara odaklanılması için sınırlılıkların belirlenmesi gerekmektedir.

Tablo 1 incelendiğinde, söz konusu metinlerin içeriğinin, onların oluşturulduğu zaman dilimindeki mimarlık-kent dinamiklerinden etkilendiği açıkça görülmektedir. Erken yirminci yüzyılda üretilmiş metinlere baktığımızda kentin kendisine ait olmayan nitelikler ile tanımlanmış olduğunu görebiliriz. Dolayısıyla mimarlık ve kentin nitelikleri aracılığıyla birbirleriyle karşılaşması ve etkileşime girmesi söz konusu değildir. Bu bağlamda modern mimarlık anlayışıyla üretilmiş kent metinleri çalışmanın dışında tutulmuştur. Mimarlığın kenti ele alırken o kenti tanımlayan nitelikleri ile anlama/okuma girişimi modern sonrası olarak adlandırılan dönemle birlikte başlar. Kenti bu şekilde ele almak her ne kadar mimarlık ve kent ilişkisinde önemli bir adım olsa da bu bakışla üretilen metinlerde söz konusu tek taraflı olarak kenti anlamaya yöneliktir. Bu tek taraflı bakışı içeren metinler, ulaşılmaya çalışılan mimarlık ve kentin karşılıklı ilişkisinin nasıl gerçekleştiğine dair bir veri sağlayamadığı düşüncesiyle çalışmaya dahil edilmemiştir. 1980'li yıllardan itibaren mimarlık, kentin karmaşık ve katmanlı yapısı içinde kendi varlığını sorgulayan bir yaklaşım benimser. Bu yaklaşımla üretilen yazınsal materyallerin içeriği kenti tanımlayan niteliklerin okuyarak-çözümlemlenerek ortaya çıkarılması sonucu mimarlığın kendi nesnesinin kentteki pozisyonunu belirlemeye yönelik olmuştur. Dolayısıyla estetik karşılaşma olarak değerlendirebilecek metinler Eisenman ve Koolhaas'ın metninde olduğu gibi mimarlık ve kentin kendi varlıklarından kaynaklı niteliklerini bir biçimde buluşturan metinlerdir.

Eisenman metninde öncelikle kenti duyuşal nitelikleri ile tanımlar ki bu günümüzde mimarlığın kenti okuması/çözümlemesi bağlamında çokça başvurulan bir bakıştır. Kent duyuşal nitelikleri ile tanımlandıktan sonra mimarlık nesnesi gerçek nesne olarak geri çekilir. Tam bu noktada metnin yazarı aynı zamanda estetik karşılaşmanın deneyimleyeni olarak Eisenman kente dair duyuşal nitelikleri benimser ve mimarlık nesnesi üzerinde işleme tabi tutar. Koolhaas'ın metninde ise mimarlık duyuşal nitelikleri ile tanımlanır. Bu durumda geri çekilen gerçek nesne olarak kent karşımıza çıkar. Açığa çıkarılan bu duyuşal nitelikler metnin yazarı, estetik karşılaşmanın deneyimleyeni olarak Koolhaas tarafından üzerine alınarak kent ile karşılaşması gerçekleştirilir. Eisenman'ın metninde duyuşal nesneye ait duyuşal nitelikleri ile kent, gerçek nesne olarak mimarlık nesnesi ile karşılaşırken Koolhaas'ın metninde duyuşal nesneye ait duyuşal nitelikler mimarlık nesnesine ait nitelikler olup, kent burada gerçek nesne durumundadır. Dolayısıyla buradaki karşılaşma mimarlık niteliklerinin kent üzerinde işlem görmesi durumudur.

Eisenman'ın metninde öncelikle genel olarak Avrupa kentlerini özel olarak Berlin kentinin ve en son yarışma alanını belirli kavramlarla tanımlayan bir akış vardır. Tablo 2'de görüldüğü üzere her üç duyuşal nesnenin (Avrupa Kenti, Berlin ve yarışma alanı) duyuşal nitelikleri çözümlendiğinde tarih-hafıza-Berlin duvarı kavramlarına ulaşılır. Bu kavramların metnin bütünündeki anlamsal karşılığına baktığımızda, tarihin başlangıç ve sonlardan, mevcudiyet ve yokluklardan oluştuğunu görürüz. Eisenman'a (1994) göre tarihin başlangıçları ve bitişleri arasındaki boşluklar hafıza tarafından doldurulur. "Tarihin bittiği yerde hafıza başlar. Avrupa kenti bugün böyle bir hafıza boşluğunun tezahürüdür." (Eisenman, 1994) Bu anlamda Berlin, tarihsel süreklilik ve süreksizlikleriyle birlikte

“...eşsiz bir nesne: tarihsel bir boşluğun mekânı” olarak ele alınmıştır. “Yarışma alanı ise bu hafızanın sembolik mekanıdır.”

Tablo 2. “The City of Artificial Excavation” Metninin kısmi içerik çözümlemesinin gösterimi.

Yazar	Metnin adı			Tarih
Peter Eisenman	The City of Artificial Excavation			1983
Kategori	Kodlar	İlişkili alt kavramlar	Etkileşimde olduğu cümle	Metnin içindeki Bağlamı
D U Y U S A L N İ T E L İ K n i t e l i k l e r i	Hafıza	Hatırlamak	hafıza boşluğu	Tarihin bittiği yerde hafıza başlar.
		Unutmak		Avrupa Kentinin nitelikleri
L İ K n i t e l i k l e r i	Tarih	Bitişler- Başlangıçlar	...tarihin bir "akışı"	Tarih sürekli değildir.
		Mevcudiyet Yokluk	...tarih bir tür zamanlardır, tarihin bir "akışı" ile bir sonraki arasındaki boşluklardır.	Yokluklar itici organizmanın öldüğü
L İ K n i t e l i k l e r i	Tarih	Aydınlanma tarihi	...tarihsel bir boşluğun mekânı	Berlin şehri bu süreçlere potansiyel bir alternatif sunuyor. Çünkü kendi içinde
		Süreklilik Son	...kendi kesintiye uğramış tarihinin	Aydınlanma tarihinin sadece sürekliliğinin değil, sonunun da bir kayıdır. Bu anlamda eşsiz bir nesne: tarihsel bir boşluğun mekânı.
Duyusal Niteliklerin Gerçek Nesne Olan Mimarlık Nesnesinde İşleme Tabi Tutulması	Karşı-Hafıza	Geçmiş Gelecek Şimdi		Kaçınılmaz olarak eski benliğinin mevcudiyetini sergilerken, kendi kesintiye uğramış tarihinin anısından başka bir şey değildir.
		Zemin Arkeolojik Kaydetme Silme		Karşı-hafıza, duygusal ya da nostaljik hafızadan farklıdır, çünkü bir geçmiş (ya da bu nedenle bir gelecek) talep etmez ya da aramaz.
Merkatör ızgarası	Yapay Kazı sit		Arkeolojik esere erişim aracı...	Bunu bir yapay kazı, üst üste bindirme ve ikame süreci aracılığıyla yapar. Zemin bir arkeolojik sit alanı haline gelir.
			Evrensel geometrik desen	Tarihi, yeri veya özgüllüğü olmayan evrensel bir geometrik desen olan bu ızgara, Berlin'i dünyaya bağlar: en tarafsız ve yapay işaretleme sistemidir.

Eisenman kent üzerine gerçekleştirdiği okuma sonrası alanı geliştirme stratejilerini belirler. İlk strateji alanın geçmişini ortaya çıkarmak olur. İkincisi, bugün Berlin'in en geniş anlamda dünyaya ait olduğunu ve artık her yerin ve hiçbir yerin kavşağı olduğunu kabul etmektir. Bu ikiliği somutlaştırma sürecinde mimarlık aracılığıyla hem bir yerin hem de hiçbir yerin yapısını kurmaya çalışır. Dolayısıyla Eisenman mimarlık aracılığıyla Berlin kentinin ve özelde yarışma alanının tarihi ve hafızası ile hesaplaşır. Tablo 2'de görüldüğü üzere birtakım araçlar-kavramlar belirler. Bu kavramlar; karşı-hafıza, yapay kazı ve merkatör ızgarası olarak çözümlenmiştir. Karşı-hafıza mimarlığın kentin hafızasıyla baş etmesi ve kendi nesnesi üzerinde işlem görmesi için geliştirilen bir kavramdır. Eisenman karşı-hafıza kavramını bir alet haline getirir. Hafıza eylemi şimdiki zamanın gerçekliğini gizlerken karşı-hafıza kendi zamanına aittir. Mimarlık karşı-hafıza aracılığıyla geçmişi belirsizleştirir. Kendi yapısına ve düzenine ulaşmak için

izini geçmişin karartılmasından alan bir yerin inşasıdır. Hafıza ve karşı hafıza karşıt ama iş birliği içinde bir yer üretmek için çalışır. Ve bu üretilen yeni yer ne geçmişe ne geleceğe “kendi zamanına” aittir. Bunu yapay bir kazı, üst üste bindirme ve ikame etme süreciyle yapar. Zemin arkeolojik bir sit alanı haline gelirken kazı için Merkatör ızgarası en tarafsız ve yapay işaretleme sistemi olarak seçilir. Bu evrensel geometrik düzeni ifade eden ızgara Berlin’i dünyaya bağlar. Bu araç, hafızanın plakasını kazımaya hizmet eder: bulur ve sonra kendini etkiler.

Koolhaas’ın metni ortaya koyduğu “Büyüklik” teorisiyle birlikte mimarlık nesnesine ait niteliklerin nasıl şekillendiği ve bu büyük mimarlık nesnesinin bir parçası olduğu kentle karşılaşması sonucunda kentin büyüklikle nasıl baş ettiği üzerinden çözümlenmiştir. Bu metinde öncelikle duysal nesne olarak mimarlığın nitelikleri açığa çıkarılmıştır. Tablo 3’de görüldüğü üzere “büyüklik” kavramıyla doğrudan bağlantılı olan alt kavramlar; kütle, kompozisyon, ölçek, orantı, çekirdek ve kabuk, iç ve dış, program olarak çözümlenmiştir.

Tablo 3. “Bigness, or the problem of Large” Metninin kısmi içerik çözümlemesinin gösterimi

Yazar		Metnin adı			Tarih
Rem Koolhaas		Bigness, or the problem of Large			1994
Kategori	Ko	İlişkili	alt	Etkileşimde	Metnin içindeki Bağlamı
dalar	kavramlar		olduğu	cümle	
Mimarlık Nesnesinin Nitelikleri	Büyüklik	Çekirdek	ve kabuk	çekirdek ve	Mimariden çok mekanik bağlantılar kurma potansiyeline sahip olan asansör ve ilgili icatlar ailesi, mimarlığın klasik repertuarını geçersiz kılar. Kompozisyon, ölçek, orantı, detay konuları artık tartışmalıdır. Mimarlık "sanatı" Büyüklik'te işe yaramaz.
				arasındaki	Büyüklikte, çekirdek ve kabuk arasındaki mesafe, cephenin artık içeride ne olduğunu gösteremeyeceği noktaya kadar artar. Hümanist "dürüstlük" beklentisi
Duyusal Niteliklerin Gerçek Nesne Olan Kent Üzerinde İşleme Tabi Tutulması	Ke	Kentsel doku	Bağlam	İç ve dış mimariler	İç ve dış mahkumdur: iç ve dış mimariler ayrı projeler haline gelir, biri programatik ve ikonografik ihtiyaçların istikrarsızlığı ile programatik ve uğraşırken, diğeri- klinik bilgilendirme ikonografik ihtiyaçlar aracı - şehre bir nesnenin görünürdeki istikrarını sunuyor.
				programatik ve	Büyüklik artık herhangi bir kentsel dokunun parçası değildir. O vardır; en fazla bir arada var olur.
					Büyüklik, tam da bağlam bağımsızlığı sayesinde, tabula rasa'nın artık küresel olan durumundan sağ çıkabilen, hatta bundan yararlanabilen tek mimarlıktır.

Koolhaas'a (1995) göre "büyüklük nihai mimarlık"tır. Mimarlığın kompozisyon, ölçek, orantı, detay gibi klasik repertuarında önemli bir yer eden kavramları büyüklükle geçersiz kılınmıştır. Büyük kütle artık tek bir mimari jestle kontrol edilemez. Dolayısıyla büyüklüğü kuran parçaların özerkliğini tetikler. Ancak Koolhaas burada parçalanmadan bahsetmemektedir. Parçaların bütüne bağlı kalmaya devam ederek özerkliklerini ilan ettikleri bir durumu içerir.

Büyüklük karşısında mimarlık özgüllüğü tehlikeye atmak yerine şiddetlendiren bir ortak yaşam içinde hem bağımsızlıklarını hem de karşılıklı bağımlılıklarını organize etmek için stratejiler geliştirir. Büyüklükle iç ve dış ayrı projeler haline gelir, biri programatik ve ikonografik ihtiyaçların istikrarsızlığı ile uğraşırken, diğeri şehre bir nesnenin görünürdeki istikrarını sunar. Büyüklük programatik bir arada varoluşun yoğunluklarını düzenler. Büyüklük'ü üreten yalnızca mimar değil bir ekiptir. Dolayısıyla mimarlığın teknolojiye; mühendislere, müteahhitlere, imalatçılara; siyasete; başkalarına teslimiyeti anlamına gelir (Koolhaas, 1995).

Koolhaas büyüklük üzerinden tanımladığı mimarlık nesnesine ait nitelikleri kentle karşılaşmasını gerçekleştirir. Tablo 3' de görüldüğü üzere çözümlenen duyuşal niteliklerin gerçek nesne olan kent üzerinde işleme tabi tutulması ile bağlam ve kentsel doku kavramlarına ulaşılmıştır. Koolhaas'a (1995) göre Büyüklük mimariyi dönüştürüyorsa, onun birikimi de yeni bir tür şehir yaratır. Büyüklük artık herhangi bir kentsel dokunun parçası değildir. Tam da bağlam bağımsızlığı sebebiyle varlık nedeni kendidir. Büyüklük artık kente ihtiyaç duymaz: kentle rekabet eder; kenti temsil eder; kentin önüne geçer; hatta kentin ta kendisidir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada Graham Harman'ın Nesne Yönelimli Ontolojisi'nde tanımlanan, nesnelarası ilişkide ortaya çıkan bilişsel bir etkinlik olarak estetik karşılaşma olgusu mimarlık ve kent karşılaşmalarını çözümlmek için kuramsal model olarak temel alınır. Mimarlık ve kent ilişkisi pek çok bağlamda ele alınıyor olup bu çalışmada mimarlığın ve kentin kendi varlıklarından kaynaklı özerklikleri dahilinde birbirleriyle girdikleri karşılıklı ilişkideki karşılaşmalara odaklanılmıştır. Mimarlık nesnesinin bir büyük nesne olarak kentle, sürekli olarak değişen ve dönüşen ilişkilerinde, yeniden ve yeniden nasıl karşılaştıkları ve bu karşılaşmalarda mimarlığın kentteki rolünün nasıl tanımlandığı sorusuna geri dönersek eğer çalışmamız nesnelarasında kurulan estetik karşılaşma aracılığıyla bunu ortaya koymuştur. Estetik karşılaşma mimarlık ve kentin dolaylı ilişkiselliklerinde ortaya çıkar. Bu yüzden ki onu gündelik deneyimin seyrinde bulamayız. Dolayısıyla bu çalışmada mimarlık içerisinde üretilmiş kent metinleri bilişsel bir etkinlik olarak değerlendirilmiş olup estetik karşılaşmanın kendisi olarak tanımlanmıştır. Eisenman'ın "The City of Artificial Excavation" ve Koolhaas'ın "Bigness, or the problem of Large" metni mimarlık ve kentin karşılaşmalarında farklılaştıklarından dolayı örneklem alanı oluşturması için seçilmiştir.

Eisenman'ın metninde estetik karşılaşma duyuşal nesne olarak kentin niteliklerinin gerçek nesne olarak mimarlık nesnesi ile ilişkilmesi üzerine kuruludur. Yapılan çözümlmeler göstermiştir ki mimarlık kentte kendini var etmek için kentin niteliklerini bir tasarım stratejisi aracına dönüştürür. Böylece kentin niteliklerinin sabit imgeleri çözümlerek mimarlık kendi nesnesi üzerinde işleme tabi tutarak

aralarında oluşan gerilimle birlikte estetik karşılaşma gerçekleşmiş olur. Estetik karşılaşma aracılığıyla mimarlık karşılaştığı nesnenin nitelikleri ile arasında oluşan gerilimde tasarım pratiğini ortaya koymak için kendi özgül niteliklerini keşfeder. Öncelikle Eisenman'ın metninde kentin niteliklerinin mimarlığa sağladığı potansiyeli değerlendirmek ve sınırlamalar ile baş etmek için içsel olarak mekan ve biçim kurma stratejileri, dışsal olarak da bağlamla ilişkilendirme biçimleri devreye girer. Bu bağlamda mimarlık ile kent arasında gerçekleşen her estetik karşılaşma mimarlığın kendi özgül niteliklerini yeniden keşfiyle sonuçlanır. Bunun sonucunda mimarlık nitelikleri aracılığıyla kentle kurduğu ilişkide hem kendi özgül gücünü ortaya koymuş hem de kentin karmaşık yapısının içinde kendini var etmiş olur.

Eisenman'ın metnindeki karşılaşmada gerçekleşen kenti kent yapan nitelikleri anlama girişimi 60'lı yıllardan itibaren farklı biçimlerde de olsa mimarlığın kente bakışında yer edinmiştir. Bu bakışla kenti ele alarak üretilmiş metinler olsa da estetik karşılaşma olarak nitelendirebilmek için kentin nitelikleri ile mimarlık nesnesinin özgül nitelikleri arasında kurulan gerilimin üretken potansiyelinin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Estetik karşılaşma olarak nitelendirebileceğimiz metinler kentin niteliklerinin mimarlık nesnesinin üretimine tetikleyici bir katalizör olarak katılmasıdır. Aksi takdirde kentin niteliklerinin mimarlığı dönüştüren dışsal kuvvetlerden biri olarak yer aldığı görülmektedir. Kentin aynılaştırıcı ve sınırlandırıcı etkisinin sonucunda üretilen ve kentlerin gerçeği nokta bloklar örnek olarak gösterilebilir. Bu modelde mimarlık kendi özgül niteliklerini hatırlamaya ihtiyaç duymaz. Çünkü biliyoruz ki kentin mimarlık nesneleriyle ve(ya) mimarlık nesnelere bir arada olması birbirleriyle ilişki kurdukları anlamına gelmemektedir.

Koolhaas'ın metninde çözümlenen karşılaşmada mimarlığın kendi varlık alanından kaynaklı olanın açığa çıkarılması yoluyla kentteki iletişimi üzerine kurulmuştur. Duyusal nesne olarak mimarlık nesnesinin niteliklerinin sabit imgeleri çözülerek gerçek nesne olan kentle karşılaşır. Günümüzde mimarlığın kenti oluşturan parametrelerden biri olarak varlık göstermesi daha az karşılaşılır bir durumdur. Sonuç olarak estetik karşılaşmalar, mimarlığın hem kendi varlığından kaynaklı gücünün ortaya çıkarılmasıyla kenti tanımlayan kavramların ve paradigmaların oluşmasında belirleyici bir role sahip olabileceğini hem de kentin karmaşık yapısı içinde kendisini var edebileceğini göstermiştir. Bu durum mimarlığın kentin üzerinde bir kontrol sağlama aracına dönüşmesi anlamına gelmez. Ancak kentin gerilimlerin, eşitsizliğin, tekilliklerin ve hareketlerin yoğun olduğu ilişkiler ağları ile kurulu düzeniyle baş etmek ve kentte var olmak için stratejiler tasarlamasına yardımcı olur.

Etik Kurul İzni

Bu çalışmada etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Alexander, Z. Ç. (2014). Neo-naturalism. *Log*, (31), 23-30.
- Allen, S. (2017). Alan koşulları. İçinde K. A. Sykes (Ed.). *Yeni bir gündem inşa etmek mimarlık kuramı 1993-2009* (Çev. G. Akyürek), (ss. 109-123). Küre Yayınları.
- Bauman, Z. (1996). *Yasa koyucular ve yorumcular* (Çev. K. Atakay). Metis Yayınları.
- Bryant, L. (2011). *The Democracy of objects*. Open Humanities Press.
- Corbusier, L. (2009). *Atina anlaşıması* (Çev. A. Yörükan). Yapı Kredi Yayınları.
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.
- Eisenman, P. (1994). The city of artificial excavation. İçinde J.F. Bédard (Ed.), *Cities of artificial excavation: The work of Peter Eisenman, 1978-1988*.(ss.72-80). Rizzoli
- Fishman, R. (2016). *Yirminci yüzyılda kent ütopyalari: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright ve Le Corbusier*. (Çev. D. Toprak, V. Atmaca). Daimon Yayınları.
- Gage, M. F. (2019). Introduction. İçinde M. F. Gage (Ed.), *Aesthetics equals politics: New discourses across art, architecture, and philosophy* (ss.3-8). The MIT Press
- Harman, G. (2002). *Tool-being: Heidegger and the metaphysics of objects*. Open Court.
- Harman, G. (2011a). *Guerrilla metaphysics: Phenomenology and the carpentry of things*. Open Court.
- Harman, G. (2011b). On the underminig of objects: Grant, Bruno, and radical philosophy. İçinde L. Bryant, N. Srnicek, G. Harman (Eds.), *The speculative turn: Continental materialism and realism*. (ss. 21-40) Melbourne: re:press.
- Harman, G. (2011c). *The quadruple object*. Zero Books
- Harman, G. (2013). Undermining, Overmining, and Duomining: A Critique. İçinde J. Sutela (Ed.), *ADD Metaphysics* (ss.40 51). Aalto University Design Research Laboratory.
- Harman, G. (2019). A New sense of mimesis. İçinde M. F. Gage (Ed.) *Aesthetics equals politics: New discourses across art, architecture, and philosophy* (ss.49-64). The MIT Press
- Harman, G. (2020). *Nesne yönelimli ontoloji* (Çev. O. Karayemiş). Tellekt
- Harman, G. & Weir, S. (2021). Architecture and object-oriented ontology: Simon Weir in conversation with Graham Harman. *Architecture Philosophy*. 5(2), 53-74.
- Harman, G. (2022a). *Sanat ve nesnelere* (Çev. O. Karayemiş). Ayrıntı Yayınları
- Harman, G. (2022b). *Architecture and objects*. University of Minnesota Press.
- Hays, M. (2017). Sayılarla Mimarlık. İçinde K. A. Sykes (Ed.). *Yeni bir gündem inşa etmek mimarlık kuramı 1993-2009* (Çev. G. Akyürek), (s. 307-321). Küre Yayınları.
- Heynen, H. (2011). *Mimarlık ve modernite: Bir eleştiri*. (Çev. N. Bahçekapılı, R. Ögdül). Versus Kitap
- Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative health research*, 15(9), 1277-1288.
- Koolhaas, R. (1995). Bigness or the problem of large. *S, M, L, XL*, (495-516). The Monacelli Press, LLC

- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage publications.
- Lynn, G. (2017). Mimari eğrisellik: Kıvrılmış, esnek, bükülgen. İçinde K. A. Sykes (Ed.). *Yeni bir gündem inşa etmek mimarlık kuramı 1993-2009* (Çev. G. Akyürek), (ss. 29-56). Küre Yayınları.
- Morton, T. (2013). *Hyperobjects: Philosophy and ecology after the end of the world*. University of Minnesota Press.
- Ortega y Gasset, J. (1975). An Essay in Esthetics by Way of a Preface. İçinde *Phenomenology and Art*, Norton
- Ruy, D., (2012). Returning to (strange) objects, *TARP Architecture Manual: Not Nature* (Spring): 3, 38-42
- Vidler, A. (2017). Mimarlığın genişletilmiş sahası. İçinde K. A. Sykes (Ed.). *Yeni bir gündem inşa etmek mimarlık kuramı 1993-2009* (Çev. G. Akyürek), (s. 293-307). Küre Yayınları.

